

VZŤAH PRESTAVBY K IDEOVÉMU DEDIČSTVU KLASIKOV MARXIZMU-LENINIZMU

VÁCLAV ČERNÍK, Katedra logiky a metodológie vied, FFUK, Bratislava

ČERNÍK, V.: The Relation of Reconstruction to Ideologic Heritage of the Classics of Marxism-Leninism.

Filozofia 45, 1990, No. 1, p. 18

In the paper substantial difference is made between Lenin's conception of socialism and its deformations made by Stalin in economical, social, political and spiritual sphere, in the sphere of management and in relationship of socialism to human civilization. The author holds that the only way out is the revolutionary renewal of socialism, not the re-installation of the so-called Stalinist model of socialism or the restitution of capitalism. In the paper substantial difference between the Leninist and Stalinist interpretation of Marxism in the points of goods-money relationship under socialism, revolutionary terror and collectivization in agriculture is discussed. The author argues that Stalinism was not so much dogmatic sticking to the classics of Marxism-Leninism as principal revision of their teaching („Marxism“ without humanism). He concludes that the way out is freeing of Marxism-Leninism from later interpretation which lead to distortion, normal creative elaboration, based on modern sciences and revolutionary practice.

Základom tejto state sú diskusné príspevky a referáty, prednesené na rôznych aktívoch v apríli až auguste 1989, ako aj niektoré myšlienky, ktoré autor publikoval pred vyše dvadsiatimi rokmi v článku *Sloboda, demokracia a socializmus* (Pravda, 18. novembra 1968, s. 3). Do redakcie *Filozofia* bola odovzdaná v septembri 1989. Stať má dnes už iba hodnotu historicky prekonaného dokumentu. Svedčí však o tom, že v našej sociálno-filozofickej tvorbe boli prúdy, ktoré sa nestotožňovali s oficiálnou neostalinskou ideológiou normalizátorského obdobia.

Každé nové, skutočne revolučné hnutie sa vyznačuje tým, že kriticky prehodnocuje svoje ideové dedičstvo: prekonáva to, čo v ňom zastaralo a odišlo do minulosti, reinterpretuje jeho racionálne jadro na novom explanačnom základe, odhaľuje v ňom nové aspekty, stránky a podnety, ktoré predtým nevidelo, alebo dokonca aj vedome zamlčovalo. Tak je to aj dnes so vzťahom našej spoločenskej prestavby k ideovému dedičstvu klasikov marxizmu-leninizmu.

V súčasnej svetovej, marxistickej i nemarxistickej literatúre, sa utvorili dve úplne protichodné predstavy o súčasnom zmysle a význame marxizmu-leninizmu: 1. Podľa jedných autorov patrí marxizmus-leninizmus dnes už minulosti, jeho duch a idey sú mŕtve a je nezmyslom ho obnovovať. 2. Podľa druhých autorov ešte zďaleka nevyčerpal svoje možnosti, nepatrí iba minulosti, ale aj súčasnosti a budúcnosti, jeho duch a idey sú živé, má zmysel a význam obnovovať ho na základe modernej vedy a revolučnej praxe. Ak stotožníme socializmus s jeho stalinskou

podobou, nevyhnutne dospejeme k prvému z uvedených záverov. Iba ak sa nám podarí jasne odlíšiť skutočnú podobu socializmu od jeho stalinského „modelu“, môžeme dospieť k druhému z uvedených záverov.

Aký je rozdiel medzi skutočným socializmom a jeho stalinskou deformáciou. 2. Aký je rozdiel medzi marxizmom a jeho stalinskou dezinterpretáciou? Od správnej odpovede na tieto kľúčové otázky dnes v mnohom závisí charakter cesty teórie a praxe socialistickej prestavby.

1. Humánny socializmus a jeho stalinská deštrukcia

Marx i Lenin, kedysi vyslovili myšlienku, že každá spoločensko-ekonomická formácia vzniká z viacerých pokusov. Túto myšlienku zrejme vzťahovali aj na proces formovania postkapitalistickej formácie. Doterajšia prax výstavby reálneho socializmu tento predpoklad plne potvrdila. Napíňajú sa Marxove známe slová, že proletárske revolúcie, na rozdiel od buržoázných „ustavične kritizujú samy seba, sústavne prerušujú svoj vlastný priebeh, vracajú sa k tomu, čo zdanlivo vykonali, aby to odznova začali, s krutou dôslednosťou sa vysmievajú polovičatosťiam, slabostiam a úbohostiam svojich prvých pokusov“ (8, 2. zv., s. 252). Presne tak, ba azda ešte kritickejšie sa dnes, v období prestavby pozeráme na prvý pokus o výstavbu reálneho socializmu, a najmä na to, čo sa dnes v sovietskej i našej diskusii začalo nazývať „stalinským modelom socializmu“ (5).

Stalinský model nie je len púhym zjednodušením pôvodnej myšlienky socializmu, ale jej podstatnou deformáciou, deštrukciou humánnej podstaty socializmu. Jasný rozlíšenie medzi demokratickou a stalinskou podobou socializmu je prvým spoločným úspechom celého komplexu spoločenských vied, ktoré sa prebudili z letargie v prvých rokoch spoločenskej prestavby. V čom spočíva podstata rozdielu medzi týmito dvoma vzájomne nezlučiteľnými „modelmi“ socializmu? Pozrime sa, ako vyzerá tento rozdiel v rovine ekonomickej, sociálnej, politickej a duchovnej, vo sfére riadenia celospoločenskej reprodukcie a v riešení globálnych problémov.

V rovine ekonomickej. Ekonomickou podstatou socializmu je podľa Lenina to, že si v ňom vyrobený nadprodukt neprivlastňuje osobitná trieda vlastníkov, ale všetci pracujúci. Pretože o rozdeľovaní nadproduktu nerozhoduje nejaká osobitná trieda vlastníkov, ale všetci pracujúci, ktorí sú rovnoprávnymi spoluvlastníkmi základných výrobných prostriedkov, dostávajú sa bezprostrední výrobcí do postavenia subjektov, hospodárov na vlastnom pracovisku. Tým sa vytvárajú neobmedzené možnosti na uplatnenie ich schopností a iniciatívy. Toto Leninovo vymedzenie ekonomickej podstaty socializmu má všeobecný charakter, je v ňom obsiahnutá charakteristika celej spoločensko-ekonomickej formácie nového typu. V socializme sa táto všeobecná podstata modifikuje prostredníctvom špecifických podmienok socializmu: pluralitou socialistických

foriem vlastníctva. Pluralita socialistických foriem vlastníctva spôsobuje, že sa všeobecná podstata socializmu presadzuje prostredníctvom zákona hodnoty. Z ekonomickej podstaty danej formácie a z pluralizmu socialistických foriem vlastníctva vyplýva ekonomická nevyhnutnosť plného využitia tovarovo-peňažných vzťahov v rámci štátneho plánu a v záujme pracujúcich, plného využitia ekonomických foriem regulácie pri koordinujúcej úlohe centra, vnútornej previazanosti celospoločenských cieľov a socialistického trhu (vrátane socialistického trhu práce). Popri zákone hodnoty, ktorý je historickou konkretizáciou princípu ekvivalencie, začína sa uplatňovať nová historická forma tohto všeobecného zákona — princíp odmeňovania podľa kvality a kvantity práce. Uvedená koncepcia socializmu pritom predpokladá takú prácu, ktorá má zmysel a význam, prácu, ktorá je dôstojná pre človeka a prebieha v ľudsky dôstojných podmienkach.

Taká je, približne povedané, ekonomická podstata socializmu z hľadiska jeho pôvodnej koncepcie. Stalinský model socializmu viedol k jej zásadnej deformácii. Socializácia základných výrobných prostriedkov sa v ňom postupne nahrádzala ich zoštátnením. O rozdeľovaní nadproduktu v ňom fakticky nerozhodovali všetci pracujúci, ale administratívne byrokratický aparát. Na jednej strane došlo k absolutizácii centralizmu, k utváraniu ilúzií o možnosti detailného centrálneho plánovania, a na druhej strane k hrubému podceneniu významu tovarovo-peňažných vzťahov, k potláčaniu samostatnosti podnikov, k naturalizácii socialistického trhu. Ekonomické nástroje regulácie sa nahrádzali metódami administratívne direktívneho, mimoekonomického prinútenia, ktoré časom prerastalo až do štátneho teroru, do uplatňovania masovej nútenej práce, vykonávanej v ľudsky nedôstojných podmienkach. Vznikali rozmanité podoby skrytého vykorisťovania. Tým všetkým sa podstatne zužovalo pole možností na uplatnenie schopností a iniciatívy pracujúcich. Toto odcudzenie pracujúcich od vlastníctva a od výsledkov ich vlastnej práce deformovalo nielen ekonomiku, ale aj morálku (10, s. 15), stávalo sa ekonomickým základom deformácií sociálnej, politickej a duchovnej sféry socialistického spoločenského organizmu.

V rovine sociálnej. Podstata leninskej koncepcie v danej oblasti spočíva vo formovaní občianskej spoločnosti nového typu založenej na princípoch rovnosti a sociálnej spravodlivosti. V socialistickej občianskej spoločnosti sa utvárajú mnohotvárne horizontálne a vertikálne vzťahy medzi indivíduami, rodinami, skupinami, sociálnotriednymi a národnými spoločenstvami, ktoré majú vo svojej podstate charakter neantagonistických protirečení. Realizuje sa v nej nová kvalita sociálnej rovnosti a spravodlivosti, založená na princípe odmeňovania podľa práce, ktorý predpokladá rovnakú odmenu za rovnakú prácu a nerovnakú odmenu za nerovnakú prácu. Utvárajú sa v nej rovnaké kritériá a rovnaké možnosti pre každého. Uvedená koncepcia socializmu predpokladá uplatnenie princípu sebaurčenia národov, postupné prekonávanie rozdielov

ich sociálno-ekonomického rozvoja, zabezpečovanie ich reálnej rovnoprávnosti, utváranie podmienok pre všestranný rozvoj ich jazyka a kultúry, zladžovanie ich vzájomných vzťahov vnútri socialistickej federácie. Až plným rozvinutím socialistickej občianskej spoločnosti možno dospieť k skutočne ľudskej (komunistickej) spoločnosti.

Stalinský model viedol v praxi k podstatnej deformácii pôvodnej koncepcie socializmu aj v danej oblasti. Vertikálne a horizontálne väzby medzi štruktúrnymi komponentmi občianskej spoločnosti sa začali povinne sprostredkovať štátom a jeho administratívne príkazovým aparátom. Princíp odmeňovania podľa práce sa začal bezprostredne zamieňať za princíp odmeňovania podľa zásluh, pričom najväčšie zásluhy sa začali pripisovať ľuďom, zastávajúcim vysoké funkcie v administratívne príkazovom mechanizme. Dochádzalo k porušovaniu zásad socialistickej rovnosti: na jednej strane sa presadzovala psychológia rovnostárstva pre väčšinu obyvateľstva a na druhej — sociálne privilégiá pre relatívne malú vrstvu obyvateľstva. Takisto dochádzalo k hrubému porušovaniu princípu sebaurčenia národov, k prejavom nespravodlivosti a nezákonnosti voči niektorým národom, k prejavom zvole, k násilnému presídľovaniu celých národov a národností, k zanedbávaniu ich sociálno-ekonomického rozvoja, k potláčaniu ich jazyka a duchovnej kultúry (9, s. 6). Stalinský model viedol k deštrukcii socialistickej občianskej spoločnosti a stal sa hlavnou brzdou v procese jej formovania. Ešte aj dnes niektorí sovietski autori konštatujú, že reálnemu socializmu vlastne chýba sféra občianskej spoločnosti.

V politickej oblasti. Podstata socializmu v jeho politickej oblasti spočíva podľa Marxa a Lenina v uskutočňovaní politickej vlády ľudu vykonávanej samým ľuďom. Politická moc ľudu vykonávaná samým ľuďom je forma politického sebariadenia ľudu. V rámci politického sebariadenia je pracujúci človek nielen objektom, ale aj subjektom riadenia, ktorý sa aktívne podieľa na spoločnom politickom rozhodovaní a na kontrole politickej moci. V podmienkach politického sebariadenia pracujúceho človeka už nemožno politicky riadiť, ale možno ho iba politicky viesť. A právo na politické vedenie pracujúcich v rámci politického sebariadenia socialistickej spoločnosti môže mať iba taká strana, či skupina strán, ktorá sa stala avantgardou robotníckej triedy a všetkých pracujúcich z titulu svojej vedeckej a politickej informovanosti, svojej rozhodnosti, čiže schopnosti zavčas prijímať adekvátne politické rozhodnutia, z titulu svojej schopnosti zjednocovať pluralitu záujmov občianskej spoločnosti do spoločných cieľových projektov, plánov a programov, schopnosti organizovať činnosť pracujúcich vedúcu k ich realizácii z titulu vlastnej politickej a morálnej autority, o ktorú sa musí ustavične uchádzať.

Politický systém socializmu predpokladá formovanie silného, ale aj pružného štátneho aparátu, formovanie socialistickeho právneho štátu, v ktorom všetky zložky politického systému bez výnimky sú podriadené

ústavnému zákonu, vnútri ktorého sa plne rozvíjajú občianske slobody, práva a povinnosti občanov a vnútri ktorého sa formujú aj rozmanité podoby socialistickej samosprávy. Predpokladá postupné rozvíjanie a prehĺbovanie socialistickej demokracie, nadväzujúcej na najlepšie tradície a skúsenosti z demokratického vývoja ľudstva, zabezpečujúcej zvrchovanú moc ľudu a všetky ľudské práva (4, s. 6), pretože len plným rozvinutím skutočnej demokracie je možné dospieť ku komunistickej samospráve.

Stalinský model socializmu viedol k podstatnej deformácii pôvodnej koncepcie socializmu najmä v tejto politickej oblasti. Vláda ľudu uskutočňovaná samým ľudom sa v ňom postupne nahrádzovala vládou vykonávanou síce formálne v mene ľudu, ale fakticky slúžiacou záujmom tzv. socialistickej byrokracie. Pôvodný sluha spoločnosti či sluha národa sa v ňom začal meniť na jeho pána. Politické metódy sebariadenia pracujúcich sa začali nahrádzať metódami politického prinútenia. Zabrzdil sa proces formovania socialistickeho právneho štátu. Došlo k potláčaniu demokratických foriem spoločenského života, socialistickej samosprávy, ľudských a občianskych práv a slobôd, k utváraní politických zón, ktoré nepodliehali právnej kontrole, k formovaniu politickej moci, ktorá sa vymýkala spod kontroly ľudu. Vytvárali sa podmienky pre formovanie despotizmu a svojvôle „vodcu“, ktorý sa síce opieral o stranícky a štátny aparát, ale fakticky stál nad stranou a štátnym aparátom (5, 14. júla). Za týchto okolností dochádzalo zákonite k odcudzeniu pracujúceho človeka od politickej moci, k strate jeho záujmu na rozhodovaní o spoločných politických záležitostiach, k nahrádzaniu metódy politického sebariadenia pracujúcich metódami politickej manipulácie s pracujúcim človekom iba ako s objektom politického riadenia.

V oblasti duchovnej kultúry. Je známa Leninova myšlienka, že sa nemôže stať ozajstným komunistom ten, kto si neosvojil celé bohatstvo duchovnej kultúry ľudstva, kto nie je schopný premeniť osvojené duchovné bohatstvo ľudskej civilizácie na efektívny nástroj riešenia aktuálnych problémov svojho života. Podstatou demokratickej koncepcie socializmu v duchovnej oblasti je uplatnenie princípu organického zjednotenia všeludských kultúrnych hodnôt so špecifickými kultúrnymi hodnotami socializmu, tvorivé využívanie duchovnej kultúry ľudstva na riešenie problémov socialistickej výstavby, vzájomná previazanosť kognitívnej a hodnotovo-orientačnej (ideologickej) zložky spoločenského vedomia. Socialistická spoločnosť sa v danej koncepcii chápe ako „spoločnosť, ktorá má bohatý duchovný život, vyznačujúci sa vysokou kultúrou a mravosťou“, ako „spoločnosť, v ktorej sa realizujú rozsiahle možnosti na uplatnenie talentu a slobodnej sebarealizácie jednotlivca“ (4, s. 6).

Stalinský model socializmu viedol k ťažkým deformáciám pôvodnej koncepcie socializmu v duchovnej oblasti. V rámci neho sa utváral akýsi rodinný vzťah dogmatizmu v myslení s administratívne príkazovým aparátom. Tento vzťah sa zvyčajne prikrýval hypertrofiou falošnej ideoló-

gie, ktorá sa vydávala za ideológiu robotníckej triedy, ale bola v skutočnosti iba vyjadrením záujmov zbyrokratizovaných vrstiev spoločnosti, ideológiou zaostávania a stagnácie. Dochádzalo k násilnému potláčaniu analyticko-kritickej a tvorivo-invenčnej funkcie duchovnej kultúry. Porušovala sa dialektika všeludského a špecifického vo formovaní kultúrnych hodnôt socializmu, v procese výučby a vzdelávania obyvateľstva, najmä mládeže. Špecifickým znakom tohto mechanizmu bol „ideologický konformizmus a poslušnosť mas, dogmatizmus vo vede a kultúre“ (5. 15. júla). Pôsobenie tohto mechanizmu malo ťažké následky najmä v oblasti spoločenských vied. Základnými znakmi jeho vplyvu na spoločenskovednú tvorbu boli: primitivizácia, autoritárstvo, netolerantnosť, konjunkturalizmus, komentátorstvo, zamlčovanie pravdy, scholastické spory, nadnesenosť, lakovanie skutočností, providencializmus, naivná viera v automatické víťazstvo socializmu, periodické represie voči tvorivej inteligencii. Pôsobenie tohto mechanizmu však malo ťažké následky aj v oblasti prírodných a technických vied. Z pozícií falošnej ideológie sa odmietali nové smery vedeckého bádania, ako napríklad matematická logika, genetika, teória rezonancie, kybernetika, ktoré mali rozhodujúci význam pre vznikanie nových technológií a pre revolučný prevrat v priemyselnej výrobe. Tento mechanizmus, ktorý vznikol spojením dogmatizmu s administratívne byrokratickým systémom riadenia, nesie fakticky plnú zodpovednosť za podstatné zaostávanie socializmu vo vede a technike, v modernej priemyselnej a poľnohospodárskej výrobe za vyspelými kapitalistickými štátmi. V mene tej istej falošnej ideológie, ktorá sa vydávala za ideológiu socializmu došlo aj k zanedbávaniu a ničeniu nenahraditeľných kultúrnych pamiatok.

V oblasti riadenia celospoločenskej reprodukcie. Marx i Lenin sa pozerali na spoločenskú formáciu ako na vysoko organizovaný sociálny systém, ktorý je schopný svojou vnútornou aktivitou a vzájomným pôsobením so svojim prírodným a spoločenským prostredím aktívne reprodukovať základné podmienky svojej existencie. Pôvodná koncepcia socializmu predpokladá postupnú realizáciu možnosti cieľavedomého riadenia extenzívnej a intenzívnej rozšírenej reprodukcie základných podmienok existencie socializmu. Mechanizmom tejto reprodukcie je organické prepojenie relatívne samostatných kolobehov jeho ekonomickej, sociálnej, politickej a duchovnej sféry. V procese ustavičnej obnovy základných podmienok socializmu dochádza k jeho postupnej sebakorekcii, k jeho obnovovaniu na kvalitatívne novom základe. Nevyhnutnou podmienkou tejto schopnosti socializmu k vnútorným reformám je utváranie mechanizmu riadenia intenzívneho typu, v ktorom sa spája moment centrálného koncepčného plánovania s pôsobením ekonomických a politických (demokratických) regulátorov spoločenského života, mechanizmu, v ktorom sa racionálne využívajú aj spätné väzby a toky medzi daným spoločenským organizmom a jeho prírodným a spoločenským prostredím na zabezpečovanie jeho dynamickej rovnováhy.

Stalinský model socializmu sa nezakladal na teórii intenzívnej celospoločenskej reprodukcie. Stalin dokonca vyčlenil kľúčový princíp intenzívnej rozšírenej reprodukcie organických systémov, zákon negácie negácie z materialistickej dialektiky. V danom modeli sa fakticky popierala možnosť obnovovania socializmu na kvalitatívne vyššom základe. Vnútri neho sa rozvinul iba mechanizmus riadenia extenzívneho typu. Došlo k potlačeniu samostatnosti podnikov, socialistického trhu a demokratických foriem regulácie politického života, k narastaniu autarkie a izolácie od medzinárodnej delby práce. Stalinský model socializmu postupne strácal možnosť sebakorekcie, schopnosť k vnútorným reformám. Dosiahol isté úspechy v procese výstavby základov socializmu a jeho extenzívneho rastu (pomerné rýchla industrializácia krajiny, technický pokrok, vyzbrojenie krajiny, víťazstvo v druhej svetovej vojne, dosiahnutie vojenskej parity s vyspelými kapitalistickými štátmi), ale nevytváral dostatočné možnosti pre intenzívnu celospoločenskú reprodukciu. Pri prechode k intenzívnym formám rozvoja socializmu strácal perspektívu, dostával sa do slepej uličky, vyúsťoval do obdobia zaostávania a stagnácie.

V oblasti vzťahu socializmu a ľudskej civilizácie. Podľa Lenina je robotnícka trieda prvou spoločenskou triedou v dejinách ľudskej civilizácie, ktorá nielen dočasne, ale natrvalo stavia záujmy ľudstva vyššie ako svoje vlastné triedne záujmy. Z hľadiska ideí marxizmu, píše Lenin, „stoja záujmy spoločenského vývoja vyššie ako záujmy proletariátu a záujmy robotníckeho hnutia ako celku vyššie ako záujmy jednotlivých vrstvy robotníkov alebo jednotlivých fáz hnutia“ (6, s. 267). Tento princíp je implicitne obsiahnutý už v známej Marxovej téze, že robotnícka trieda nenastoluje svoju politickú moc preto, aby ju zvečnila, ale preto, aby prekonaním triedneho členenia spoločnosti zrušila aj seba samu ako triedu. Na tomto princípe sa zakladá Leninova idea mierového spolunažívania socializmu s kapitalizmom, respektíve jeho myšlienka (ku ktorej aj on dospel len postupne), že bude nevyhnutné celé historické obdobie súťaženia socializmu a kapitalizmu, v ktorom bude musieť socializmus, ak chce zvíťaziť, dosiahnuť vyššiu produktivitu práce v ľudsky dôstojnejších podmienkach. Význam tohto socialistického princípu uprednostňovania spoločných záujmov ľudskej civilizácie pred záujmami jednotlivých spoločenských tried, štátov, národov alebo náboženstiev podstatne vzrastá v podmienkach, keď sa ľudská civilizácia ocitla pred aktuálnou hrozbou nukleárnej a ekologickej katastrofy. Na tomto princípe sa v súčasných podmienkach zakladá aj koncepcia nového myslenia v medzinárodnej politike socialistických krajín.

Stalinský model socializmu znamenal v teórii i praxi zásadnú deformáciu pôvodnej koncepcie socializmu aj v danej oblasti. V mene presadzovania tzv. triednych záujmov vnútri neho dochádzalo k potláčaniu vŕšľudských záujmov spoločenského rozvoja. Veľmi výrazne sa táto deformácia prejavila najmä v uplatňovaní stalinskej tézy o zostrovaní sa

triedneho boja s rastom úspechov socializmu (čím viac socializmu, tým menej demokracie), v prehnanej militarizácii ekonomiky na úkor riešenia sociálnych problémov a v porušovaní morálnych princípov zahraničnej politiky (tajné dodatky k zmluve ZSSR s fašistickým Nemeckom z r. 1939). Bezperspektívnosť a nebezpečnosť danej koncepcie sa veľmi zreteľne prejavila v podmienkach hrozby jadrovej vojny. Svojou logikou smerovala, podobne ako súčasný militarizmus na Západe, k okrajom priepasti, ktorá mohla znamenať zánik ľudskej civilizácie. K závažným ťažkostiam a problémom viedol stalinský model socializmu aj v riešení ekologickej situácie: budovali sa tzv. veľké stavby komunizmu bez ekologickej dokumentácie, ktoré v rade prípadov viedli k neodvratnej devastácii prírody (Aralské jazero).

Taký je v stručnosti podstatný rozdiel medzi pôvodnou koncepciou socializmu a jej stalinskou deformáciou v ekonomickej, sociálnej, politickej a duchovnej oblasti, vo sfére riadenia a vo vzťahu socializmu k ľudskej civilizácii. Socializmus v jeho pôvodnom, racionálnom videní je „spoločnosť slobodných ľudí, spoločnosť pracujúceho človeka pre pracujúceho človeka vybudovaná na zásadách humanizmu, socialistickej demokracie a socialistickej spravodlivosti“ (4, s. 6). Socializmus v jeho stalinskej deštruovanej podobe je „socializmus“ bez jeho humánnej podstaty, „socializmus“, v ktorom bola potlačená socialistická demokracia a socialistická spravodlivosť. Stalinský model socializmu smeroval ku kríze, ktorá sa prehlbovala v priebehu desaťročí. Jej charakteristickými črtami boli podľa akademika O. Bogomolova „úplná bezperspektívnosť, narastajúce zaostávanie za Západom v technickom pokroku, v produktivite práce, v životnej úrovni obyvateľstva, inflácia, chronický nedostatok viacerých potrebných tovarov, strata konkurenčnej schopnosti u väčšiny vyrobenej produkcie, úpadok tempa ekonomického rastu, narastanie nepružnosti a byrokratizmu stranického a štátneho aparátu, nedôstojné, závislé postavenie človeka v spoločnosti“ (1, s. 3). Kríza stalinského modelu socializmu však nie je krízou socializmu vôbec. Stalinizmus parazitoval na socialistickej revolúcii a usiloval sa ju celú obšiahnuť, nemohol sa však stať všeobšiahlou normou reálneho socializmu (O. Lacis). Bolo by preto nesprávne bezprostredne stotožňovať socializmus v ZSSR, u nás alebo inde so stalinským modelom socializmu, ako sa to niekedy robí.

Miera stalinských deformácií je v rôznych krajinách budujúcich socializmus rôzna. Preto sú aj rôzne cesty riešenia vzniknutej problémovej situácie. V súčasnej teórii a praxi sa navrhujú v podstate tieto spôsoby riešenia:

1. Socializmus sa stotožní s jeho stalinským a neostalinským stagnačným modelom; z bezperspektívnosti stalinského modelu sa začína usudzovať o bezperspektívnosti socializmu vôbec; východisko sa hľadá v úplnom popretí hodnôt socializmu a v návrate ku kapitalizmu. Je to cesta kapitalizácie, privatizácie ekonomiky, rozpredaja základných

výrobných prostriedkov, národného bohatstva domácomu a zahraničnému kapitálu. To je riešenie, ktoré navrhuje napríklad Solidarita v Poľsku, a opozícia v Maďarsku.

2. Socializmus sa takisto stotožní s jeho stalinský modelom; vina za jeho krízový stav sa však začne pripisovať gorbačovskej prestavbe; východisko sa začína hľadať v potlačení revolučnej prestavby, v návrate k akémusi zidealizovanému (trocha upravenému) stalinskému modelu socializmu. Argumentuje sa napríklad tým, že za Stalina bol poriadok, že Sovietsky zväz vtedy vyvážal obilie, a teraz ho musí dovážať a pod. A pritom sa zamlčuje, že v čase, keď Stalin vyvážal 50—60 % doma vypestovaného obilia do zahraničia, zomierali milióny ľudí hladom. Pokusy idealizovať minulosť a opisovať ju výhradne v ružových farbách sú práve tak neplodné a neprijateľné ako pokusy zastierať základné hodnoty, ktoré boli vytvorené za roky socialistickej výstavby absolutizáciou nahromadených problémov a ťažkostí (9, s. 5).

3. Socializmus sa nestotožní s jeho stalinským modelom, ale naopak, striktne sa od neho odliší; rozpracuje sa kvalitatívne nový program výstavby socializmu, vychádzajúci z humánnej koncepcie socializmu, z analýzy špecifických podmienok, v ktorých sa socializmus vyvíja v súčasnosti, ako aj z analýzy všeludských skúseností zo spoločenskej organizácie; východisko sa hľadá v prekonaní stalinských deformácií socializmu a v rozvíjaní novej na všetky pozitívne výsledky socialistickej výstavby i moderného kapitalizmu nadväzujúcej podoby socializmu. To je riešenie, ktoré navrhuje línia revolučnej prestavby. Toto riešenie môže mať viacero variánt. Problém je v tom, aby sme mali dostatok času a energie na dôsledné ucelené teoretické prepracovanie danej koncepcie, na vypracovanie komplexného programu prestavby, na jeho kádrové a organizačné zabezpečenie, na jeho praktickú realizáciu. Možno povedať, že od tohto momentu dnes závisia osudy socializmu v súčasnej etape rozvoja ľudskej civilizácie.

Prvé a druhé z uvedených riešení sú cestami ústupu od socializmu; tretia je cestou jeho revolučnej obnovy.

2. Marxizmus a jeho stalinská dezinterpretácia

Marxizmus nie je dogma, ale návod k činnosti. Lenin, podobne ako Marx a Engels, viackrát zdôraznil, že každá téza ich teórie platí len v určitých, jej imanentných podmienkach a že so zmenou týchto podmienok ju treba prehodnotiť, nahradiť ju takou tézou, ktorá zodpovedá reálnej situácii. Možno povedať, že tento princíp (princíp imanentnej podmienenosti zákona) je jedným z podstatných určení materialistickej dialektiky. Lenin sám ho uplatnil v praxi napríklad pri analýze imperializmu ako novodobého štádia kapitalizmu, pri formulácii tézy o možnosti proletárskej revolúcie v jednej krajine, pri formulácii myš-

lienky o nevyhnutnosti využívania tovarovo-peňažných vzťahov za socializmu a i.

Jednou z podstatných charakteristík stalinskej (a neostalinskej) interpretácie marxizmu (a leninizmu) je naopak dogmatické „lipnutie“ na klasikoch. Niektorí autori vidia práve v tejto charakteristike stalinizmu hlavnú príčinu vzniku toho, čo dnes nazývame stalinským (administratívne direktívnym, kasárenským atď.) socializmom (2, s. 45—55, 40—48). V literatúre venovanej tejto otázke sa napríklad tvrdí, že stalinské podceňovanie významu tovarovo-peňažných vzťahov malo svoju príčinu v dogmatickom „lipnutí“ na Marxovi a Engelsovi (na Marxovej *Kritike Gotthajského programu* a tretej časti Engelsovho *Anti-Dühringa*), že stalinské učenie o zostrovaní triedneho boja s rastom úspechov socializmu má svoje korene v Leninovom učení o pokračovaní triedneho boja v nových podmienkach, že príčinou stalinského štátneho teroru a masových represíí bolo dogmatické lipnutie na leninskej koncepcii revolučného teroru, že príčinou stalinskej násilnej kolektivizácie poľnohospodárstva bolo lipnutie na leninskej koncepcii združštevňovania roľníctva atď. Sú tieto tvrdenia oprávnené, alebo sú skresľovaním objektívnej pravdy? Aby sme mohli dať serióznú odpoveď na túto otázku, musíme urobiť dôkladnú analýzu uvedených tvrdení. V danom článku len naznačíme, v čom je podstata problému.

K otázke tovarovo-peňažných vzťahov za socializmu. Je pravda, že Marx a Engels predpokladali, že kapitalizmus na určitej etape svojho rozvoja vyčerpá možnosti tovarového, trhového hospodárstva a štátneho regulovania, a že sa tieto sprostredkované, tovarové a politické vzťahy zmenia v komunistickú spoločnosť na bezprostredne spoločenské, beztovarové a bezpolitické vzťahy. Predpokladali pritom, že bude existovať pomerne krátke obdobie prechodu od jedného k druhému, v ktorom sa bude zachovávať — v podmienkach prevládania spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov — ekvivalentná výmena na základe rovnakej miery — množstva práce (5, 14. júla). Engels napríklad píše: „Keď spoločnosť prevezme výrobné prostriedky, bude tovarová výroba odstránená, a tým aj nadvláda výrobcu nad výrobcami. Anarchiu v spoločenskej výrobe nahradí plánovitá, vedomá organizácia (...), plán určí užitočnosť jednotlivých spotrebných predmetov, porovnaných navzájom z tohto hľadiska a z hľadiska množstva práce nevyhnutnej na ich výrobu. Všetko bude veľmi jednoduché a ľudia si nebudú musieť vypomáhať preslávenou „hodnotou““ (3, s. 273 a 296). Marx s týmto záverom súhlasil.

Treba si však všimnúť, že Engels vyslovene zdôrazňuje: uvedený záver platí len v tých podmienkach, ktoré teoreticky vyčlenil, t.j. len v podmienkach úplného zospoločenšenia výrobných prostriedkov; aj v prípade prekonania tovarovej podoby produktu ľudskej práce sa nezruší, ale zachová porovnávanie jeho užitočnosti a jeho meranie množstvom spoločensky nevyhnutnej práce; meranie produktu jeho užitočnosťou a množstvom spoločensky nevyhnutnej práce nemožno zrušiť, zrušiť sa

môže iba jedna, historicky prechodná forma tohto merania. Marx dokonca odvodzuje kľúčový princíp socializmu, odmeňovanie podľa práce z premeny zákona hodnoty: ak odhliadneme od podstatných podmienok zákona hodnoty (oddeleného vlastníctva výrobných prostriedkov), získame princíp ekvivalentnej výmeny; ak teraz zavedieme podstatné podmienky socializmu (asociácia bezprostredných výrobcov ako spoluvlastníkov základných výrobných prostriedkov), dostaneme konkretizáciou zákona ekvivalentnej výmeny, princíp odmeňovania podľa práce. V prípade zákona hodnoty sa ekvivalentná výmena realizuje iba v štatistickom priemere; v prípade odmeňovania podľa práce — aj v každom jednotlivom prípade (8, 4. zv., s. 17—18). Napokon, Lenin ukázal, že tie podmienky, ktoré Marx a Engels teoreticky vyčlenili vo svojej predikcii, t.j. podmienky úplného zospoločenšenia výrobných prostriedkov môžu nastať až v úplnom komunizme; v podmienkach pluralizmu socialistických foriem vlastníctva nemôže ísť (a to aj podľa Marxa a Engelsa) o zrušenie zákona hodnoty; naopak: bude existovať pomerne dlhé historické obdobie vo vývine socializmu, v ktorom sa bude rozvíjať socialisticky premenená tovarová forma produktu ľudskej práce.

Chyba Stalina v danom prípade nebola ani tak v dogmatickom lipnutí na klasikoch, ako skôr v podstatnej revízii ich teórie tovarovo-peňažných vzťahov. V stalinskej podobe socializmu fakticky dochádzalo nielen k potláčaniu tovarovo-peňažných vzťahov, ale aj k potlačeniu princípu porovnávania úžitkových hodnôt produktov práce a ich merania množstvom spoločensky nevyhnutnej práce, teda k tomu, čo klasici marxizmu-leninizmu neprípúšťali ani pre podmienky úplného komunizmu.

K otázkam charakteru triedneho boja za socializmus. Základnou Leninovou tézou v teórii tried a triedneho boja za socializmus je téza o tom, že v podmienkach socializmu sa ešte triedny boj neruší, že nadobúda iba iné formy: v prechodnom období od kapitalizmu k socializmu sa antagonistická forma triedneho boja mení na neantagonistickú; po prekonaní triednych rozdielov strácajú neantagonistické protirečenia socializmu triedny charakter a s prekonaním politickej formy sebariadenia pracujúcich sa zruší aj ich politický charakter. Leninská teória tried a triedneho boja za socializmus má teda jasnú vývinovú orientáciu: smerovanie socializmu k beztriednej spoločnosti a k prekonaniu politickej moci človeka nad človekom; čím viac socializmu, tým viac demokracie; plným rozvinutím socialistickej demokracie ku komunistickej samospráve.

Stalinská „teória“ zostrovania triedneho boja s rastom úspechov socializmu nie je dogmatickým lipnutím na Leninovi, ale je, naopak, v úplnom rozpore s Marxovým a Leninovým učením o triedach a triednom boji. Zakladá úplne opačné predstavy o vývinovej orientácii triedneho boja za socializmus: čím viac socializmu, tým menej demokracie; prenášanie spôsobov riešenia antagonistických triednych rozporov na neantagonistické triedne protirečenia a na protirečenia beztriednej spoločnosti; uplatňovanie metód vojenského komunizmu v podmienkach

rozvíjajúceho sa socializmu; politika štátneho teroru a masových represíí. Touto cestou by socializmus nikdy nemohol prerásť do skutočne ľudskej samosprávy.

K otázke revolučného teroru a stalinského terorizmu. Je pravda, že Lenin teoreticky zdôvodňoval a v praxi uplatňoval koncepciu revolučného teroru. Ešte koncom roku 1922 vo svojej inštrukcii k pripravovanému trestnému zákonu napríklad píše: „Súd nesmie úplne vylúčiť teror; sľubovať to, bolo by klamanie seba alebo klamanie vôbec; treba ho však zdôvodniť a uzákoniť principiálne, jasne, bez falše a bez príkras“ [7, s. 246—247]. V tomto smere si netreba robiť nejaké falošné moralizátorské ilúzie. Nemá zmysel vyháňať jednu lož druhou. Lenin však celkom jasne rozlišoval medzi revolučným terorm a štátnym terorizmom. Zdôrazňoval, že revolučný teror nám vnútil terorizmus Dohody, terorizmus intervenťov a belogvardejcov. Revolučný teror chápal ako dočasnú formu obrany proti terorizmu kontrarevolúcie, vykorisťovateľských tried. Nad týmto rozhraním zrejme usilovne rozmýšľal pri písaní svojho *Závetu*.

Terorizmus stalinských masových represíí sa prikrýval Leninovou koncepciou revolučného teroru. Stalin sám sa pritom na Lenina odvolával. A pritom tento terorizmus nemá nič spoločné s Leninovou koncepciou: išlo fakticky o terorizmus uskutočňovaný byrokratickým represívnym aparátom proti širokým masám pracujúcich, ktoré sa nechceli dobrovoľne zmierovať so stalinskými či neostalinskými deformáciami socializmu. Práve tento terorizmus privádzal reálny socializmus v Sovietskom zväze nie raz na pokraj ekonomickej a vojenskej katastrofy (násilná kolektivizácia, likvidácia vedúcich vojenských kádrov).

K otázke kolektivizácie poľnohospodárstva. Myšlienka združstevnenia dediny je Leninovou myšlienkou. Napriek istým deformáciám sa táto myšlienka ešte presadzovala v uzneseniach XV. zjazdu VKS(b) r. 1927, ako aj v prvom päťročnom pláne Sovietskeho zväzu, schválenom r. 1929. Malo ísť o rozvoj všetkých foriem družstevníctva na základe NEPu, o postupný, perspektívny prechod ku kolektívnemu obrábaniu pôdy na základe novej techniky (elektrifikácie). Cieľom združstevnenia dediny mal byť výrobný a kultúrny vzostup masy roľníckych hospodárstiev, zvýšenie ich tržnej produkcie, vytváranie ekonomických podmienok pre rozumný rozvoj socialistickej industrializácie. Koncom roku 1929 sa však aj táto koncepcia fakticky nahradila stalinskou líniou násilnej, urýchlenej, sto-percentnej kolektivizácie cestou návratu od NEPu k metódam vojenského komunizmu, ktorá viedla fakticky k násilnému vyvlastneniu roľníckych mas, k uplatneniu mimoekonomického prinútenia, k násilnému prečerpávaniu zdrojov z poľnohospodárstva na urýchlenú industrializáciu. Táto politika viedla v praxi k deštrukcii poľnohospodárskej výroby, k masovému hladomoru, k násilnému vysídľovaniu státisícov rodín. Ani v danom prípade teda nemožno jednoznačne tvrdiť, že stalinský model socializmu vyrastal z dogmatického „lipnutia“ na klasikoch. Aj v danom prípade išlo o zásadnú revíziu marxizmu-leninizmu.

Marxizmus je vo svojej podstate pokusom o teoreticky prepracované zdôvodnenie reálneho humanizmu a ciest jeho praktickej realizácie. V marxizme sa humanizmus po prvý raz dôsledne pochopil ako dar práce každého všetkým (A. France), ako proces formovania skutočného spoločenstva indivíduí, v ktorom slobodný rozvoj každého bude podmienkou slobodného rozvoja všetkých (K. Marx). Stalinizmus nespočíva len v dogmatickom lipnutí na klasikoch, ale v zásadnej deštrukcii ich učenia, v revízii humanistickej podstaty marxizmu. Lenin kedysi vymedzil revizionizmus ako „marxizmus“ bez materializmu a dialektiky vo filozofii bez teórie nadhodnoty v politickej ekonómii a bez učenia o oslobodení proletariátu v politike. Stalinizmus je „marxizmus“ bez jeho humanizmu.

Podobne ako vo vzťahu k socializmu, aj vo vzťahu k marxizmu-leninizmu sa dnes vykryštalizovali v zásade tri diametrálne odlišné postoje:

1. Marxizmus-leninizmus sa bezprostredne stotožňuje s jeho stalinskou interpretáciou; zárodky všetkých deformácií stalinizmu sa začínajú hľadať v diele klasikov marxizmu-leninizmu; kritika stalinizmu sa vydáva za kritiku leninizmu a kritika leninizmu za kritiku marxizmu; marxizmus sa označuje za historicky viac alebo menej významné, ale dnes už prekonané učenie; jeho duch a idey sa označujú za mŕtve; východisko sa hľadá v najrozličnejších podobách súčasnej nemarxistickej ideológie, vrátane náboženstva. Taký názor dnes prevláda v nemarxistickej filozofii. Šíri sa však aj medzi súčasnými, resp. bývalými marxistami.

2. Marxizmus-leninizmus sa takisto bezprostredne stotožňuje s jeho stalinskou interpretáciou; kritika stalinizmu sa však začína označovať za „revíziu“ marxizmu-leninizmu; filozofia prestavby sa začína vyhlasovať za revizionizmus, za opúšťanie pozícií marxizmu-leninizmu; východisko sa hľadá v návrate k tzv. čistému, stalinsky zinterpretovanému marxizmu-leninizmu. Aj tento názor má dnes dostatok stúpencov nielen v Sovietskom zväze, ale aj u nás. Ak by sa presadil v oficiálnej ideológii, znamenal by návrat späť k ideologickému konformizmu a poslušnosti más, k dogmatizmu vo vede a umeleckej kultúre, k pestovaniu ideológie zaostávania a stagnácie. Tak prvá, ako aj druhá cesta riešenia problému vedie do slepej uličky, je cestou rezignácie. Existuje však tretia cesta, ktorá je skutočným riešením tohto aktuálneho problému:

3. Je treba nie stotožniť, ale naopak, striktné odlíšiť Marxovu teóriu a metódu od ich stalinskej a neostalinskej dezinterpretácie, vymaniť sa z toho obrazu o klasikoch, ktorý nám naoktrojoval Stalin; treba odlíšiť dielo klasikov marxizmu-leninizmu od jeho neskorších neseriózných interpretácií, prečítať ho znova v „origináli“, vychádzať z neho nie ako z dogmy, ale ako z metódy riešenia našich dnešných aktuálnych životných problémov a na úspešnom riešení týchto problémov prakticky overovať jeho nosnosť, obnovovať ho a znútra prekračovať na základe nových výdobytkov praxe a poznania.

Na ideové dedičstvo klasikov marxizmu-leninizmu sme sa doteraz

často pozerali z hľadiska potrieb a záujmov stalinsky zdeformovanej praxe spoločenskej organizácie. A je potrebné, aby sme sa naň pozreli z hľadiska potrieb a záujmov novej, revolučnej praxe spoločenskej prestavby.

Pri čítaní Marxových historických prác sme si napríklad v minulom období všimli prevažne len tézu o zlome buržoáznej štátnej mašinérie. Prestavba nám však umožňuje všimnúť si a plne doceniť nové, ďalšie Marxove závery zo skúseností revolučných bojov vo Francúzsku polovice 19. stor. a z Parížskej komúny. Napríklad Marxovu tézu o nevyhnutnosti nastolenia skutočnej demokracie, t.j. vlády ľudu uskutočňovanej samým ľudom, jeho tézu o samospráve ľudu a verejnej informovanosti, jeho zdôraznenie nevyhnutnosti ľudovej kontroly politickej moci, jeho myšlienku o družstevnej výrobe, ktorá v podmienkach vlády robotníckej triedy je „možnosťou“ komunizmu, jeho upozornenie, že v každej revolúcii sa popri ozajstných zástupcoch revolúcie priživujú „krikľúni“, ktorí brzdia skutočnú aktivitu robotníckej triedy, že títo ľudia sú nevyhnutným zlom, a že až časom je možné sa ich zbaviť (8, 3. zv., s. 333—334).

K týmto a podobným Marxovým myšlienkam sa, ako je známe, znova vracal Lenin vo svojom *Závete*, keď so všetkou silou svojej autority zdôrazňoval najmä naliehavosť riešenia troch vzájomne spätých úloh začínajúcej socialistickej výstavby: 1. „prebudovať náš aparát, ktorý nestojí za nič a ktorý sme prebrali z predchádzajúcej epochy“ (od cárizmu a buržoázie); 2. vytvoriť systém civilizovaného družstevníctva, ktoré sa v podmienkach, keď štátnu moc a výrobné prostriedky má v rukách robotnícka trieda „plne kryje so socializmom“ a 3. dôsledne vyriešiť národnostnú otázku (7, s. 457—458).

Ani jedna z uvedených myšlienok nestratila nič na svojej aktuálnosti. Stalinsky a neostalinsky zdogmatizovaný „marxizmus“ je mŕtvvy. Skutočný marxizmus je živým učením, je logikou spoločenskej prestavby; stal sa jednou z metód riešenia aktuálnych problémov vývoja ľudskej civilizácie.

LITERATÚRA

1. BOGOMOLOV, O.: Meniajetsia oblik socializma. In: Moskovskije novosti, 9. júla 1989.
2. CIPKO, A.: Istoki stalinizma. In: Nauka i Žizň 1988, č. 11 a 12.
3. ENGELS, F.: Anti-Dühring. Bratislava 1976.
4. GORBAČOV, M.: Dôsledne postupovať cestou socialistickej obnovy. In: Pravda 20. júla 1989.
5. K sovremennoj koncepcii socializma. In: Moskva, Pravda, 14. a 16. júla 1989.
6. LENIN, V. I.: Zobraňé spisy. Zv. 42. Bratislava 1988.
7. LENIN, V. I.: Zobraňé spisy. Zv. 45. Bratislava 1988.
8. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Bratislava 1977—1978.
9. GORBAČOV, M.: Za ďalší rozvoj federácie v záujme všetkých sovietskych národov. In: Pravda, 21. septembra 1989.

ОТНОШЕНИЕ ПЕРЕСТРОЙКИ К ИДЕЙНОМУ НАСЛЕДСТВУ КЛАССИКОВ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА

Вацлав Черник

В статье указывается на существенное различие между ленинской концепцией социализма и ее сталинскими деформациями в экономической, социальной, политической и духовной областях, в сфере управления и в отношении социализма к человеческой цивилизации. Автор видит выход ни в возвращении к так называемой сталинской модели социализма, ни в капитализации, а в революционном обновлении социализма. В статье далее указывается на существенное различие между ленинской и сталинской интерпретациями марксизма вопросов товарно-денежных отношений при социализме, вопроса о характере классовой борьбы при социализме, революционного террора и коллективизации сельского хозяйства. Указывается на то, что сталинизм заключается не столько в догматической приверженности к классикам, сколько в принципиальной ревизии их учения („марксизм“ без гуманизма). Автор видит выход из положения в очищении марксизма-ленинизма от более поздних несерьезных интерпретаций, в его нормальном, творческом развитии на базе современной науки и революционной практики.

DAS VERHÄLTNIS DER UMGESTALTUNG ZUM IDEENERBE DER KLASSIKER DES MARXISMUS-LENINISMUS

Václav Černík

Im Aufsatz wird auf den wesentlichen Unterschied zwischen der Leninschen Konzeption des Sozialismus und deren Stalinschen Deformationen im ökonomischen, sozialen, politischen und geistigen Bereich, im Bereich der Leitung sowie im Verhältnis des Sozialismus zur menschlichen Zivilisation hingewiesen. Der Ausgangspunkt wird weder in der Rückkehr zum sog. Stalinschen Modell des Sozialismus, noch in der Kapitalisierung, sondern in der revolutionären Erneuerung des Sozialismus gefunden. Im Aufsatz wird weiter auf den wesentlichen Unterschied zwischen der Leninschen und Stalinschen Marxismusinterpretation in Fragen des Verhältnisses von Ware-Geld im Sozialismus hingewiesen, in Fragen des Charakters des Klassenkampfes im Sozialismus, in Fragen des revolutionären Terrors und der Kollektivisierung der Landwirtschaft. Der Vf. zeigt, dass der Stalinismus nicht so sehr im dogmatischen Basieren auf den Klassikern, sondern eher in der prinzipiellen Revision ihrer Lehre („Marxismus“ ohne Humanismus) bestand. Die Lösung sieht er in der Befreiung des Marxismus-Leninismus von späteren unseriösen Interpretationen, in seiner normalen, kreativen Entfaltung auf der Basis moderner Wissenschaft und revolutionärer Praxis.